

EXPEDIȚIILE ETNOGRAFICE ȘI IMPORTANȚA LOR ÎN DEZVOLTAREA ARTIZANATULUI DIN RSS MOLDOVENEASCĂ

DOI: 10.5281/zenodo.3989456

CZU:39:745/749(478)(091)

Dr. hab. în studiul artelor și culturologie, dr. hab. în istorie **Liliana CONDRATICOVA**¹

E-mail: condraticova.asm@gmail.com

Doctorandă **Tatiana BUJOREAN**²

E-mail: tbujorean@gmail.com

Doctorandă **Marina CERCAȘIN**²

E-mail: marinacerkashina@mail.ru

Doctorandă **Alina TOCARCIUC**²

E-mail: alinatocarciuc13@gmail.com

Doctorandă **Elena PINTILEI**²

E-mail: elena.pintilei@bnrm.md

¹ Academia de Științe a Moldovei

² Universitatea de Stat „D. Cantemir”

THE ETHNOGRAPHIC EXPEDITIONS AND THEIR IMPORTANCE IN THE DEVELOPMENT OF ARTISANSHIP IN MOLDAVIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC

Summary. The purpose of the article is to reflect the importance of the ethnographic expeditions for the development of artisanship and to describe the authentic pieces, reiterating the necessity of ethnological expeditions and field research and completing the contemporary study methods. We have examined the textiles and clothing items identified based on the ethnographic expeditions conducted from 1906–1989, and which became a valuable source of study for today's researchers. For the first time, in the scientific circuit was introduced unique information, regarding the ethnographic expeditions organized by the collaborators of the Association of Popular Artistic Crafts "Artizana" (factory "Artizana", founded in 1967), who have documented authentic pieces in the northern, central and southern areas of Moldavian SSR. The heritage pieces, documented by the collaborators of the Association "Artizana", have become an important source of study for subjects such as work technique, decorative motifs used in ornamenting textile and clothing items, chromatic scale, items' functionality, offering the opportunity to reconstruct this important part of the people's daily life.

Keywords: artisanship, artistic craft, "Artizana" association, traditional costume, textile pieces, material cultural heritage.

Rezumat: În articol este abordată importanța expedițiilor etnografice și descrierii pieselor autentice pentru dezvoltarea artizanatului, fiind reiterată necesitatea expedițiilor etnologice și a cercetărilor de teren prin completarea metodelor contemporane de studiu. Au fost examinate piesele textile, articolele identificate în baza expedițiilor etnografice desfășurate în perioada anilor 1906–1989 și devenite o sursă valoroasă de studiu pentru cercetătorii de azi. În premieră, au fost introduse în circuitul științific informații inedite privind expedițiile etnografice organizate de colaboratorii Asociației Meșteșugurilor Artistice Populare „Artizana” (Fabrica „Artizana”, fondată la Chișinău în anul 1967), care au identificat piese autentice în zonele de Nord, Centru și Sud ale RSS Moldovenești. Piese de patrimoniu documentate de colaboratorii Asociației „Artizana” au devenit o sursă importantă de cercetare la capitolul tehnica de lucru, motivele decorative folosite în ornamentarea pieselor textile și vestimentare, gama cromatică, funcția articolelor, oferindu-ne posibilitatea de a reconstitui acest segment important în viața cotidiană a populației.

Cuvinte-cheie: artizanat, meșteșug artistic, Asociația „Artizana”, costum popular, piese textile, patrimoniu cultural material.

Prin varietatea și multitudinea sa, artizanatul, din care rezultă numeroase piese lucrute artistic de artizani, reprezintă, incontestabil, o valoare deosebită ca parte integrantă a patrimoniului cultural al țării [1, p. 49-

51]. Meșteșugurile artistice păstrează experiența și cunoștințele acumulate de-a lungul timpului, regăsindu-se în cultura contemporană grație pieselor originale confecționate cu virtuozitate de meșteri populari.

În pofida faptului că subiectul evoluției meșteșugurilor artistice în spațiul actual al Republicii Moldova a fost abordat într-un șir de publicații [2-5; 6, p. 113-119; 7-9; 10, p. 146-154; 11], considerăm necesară lichidarea unei mari lacune privind importanța expedițiilor etnografice în repertorierea și conservarea pieselor de patrimoniu, precum și în dezvoltarea artizanatului. Pornind de la semnificația materialului foto-documentar colectat în timpul expedițiilor etnografice și care necesită să fie recuperat, ne-am propus să abordăm valoarea unor expediții desfășurate cu întreruperi în perioada anilor 1906–1989. Un loc aparte revine informațiilor colectate în cadrul expedițiilor organizate de colaboratorii Asociației Meșteșugurilor Artistice Populare „Artizana” (figura 1). Precizăm că actuala Fabrică „Artizana”, care în anul 2017 a marcat 50 de ani de la fondare, a fost deschisă oficial în 1967 (figurând în documentele de arhivă sub denumirea de Asociația Meșteșugurilor Artistice Populare „Artizana”), în baza mai multor arteluri și ateliere de producere textilă și vestimentară din Chișinău, printre care și atelierul „Promhudojnik”, unde se creau și produceau piese de vestimentație, inclusiv la comanda Muzeului Ținutului Natal (actualmente Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău). Autorii introduc în circuitul științific informații inedite cu referire la piesele textile tradiționale și cele vestimentare autentice ce ne identifică ca neam, descoperite de specialiști în diferite localități și necunoscute anterior cercetătorilor din domeniul istoriei, etnologiei, artelor decorative.

Expedițiile etnografice desfășurate în perioada cronologică menționată aveau mai multe obiective – de repertoriere a materialului, fixare foto și documentare, transmitere în muzee, utilizare în calitate de surse pentru crearea noilor modele de piese vestimentare și articole textile. Grație acestor expediții etnografice au fost repertoriate și conservate pentru posteritate un număr mare de piese originale, transmise ulterior în custodia muzeelor centrale sau locale, în funcție de valoarea lor. Piesele au fost fotografiate sau desenate, devenind și pe această cale un izvor de inspirație pentru artizanii timpului (de exemplu, erau folosite în activitatea pictorilor Asociației Meșteșugurilor Artistice Populare „Artizana”)¹, precum și o sursă de cercetare importantă pentru etnologii de azi [12, p. 1027-1036] (figura 2).

Constatăm că, din păcate, în baza expedițiilor organizate la început de secol XX și în perioada sovietică, o parte considerabilă de piese textile și vestimentare a fost transferată în fondurile Muzeului Etnografic Rus

¹Exprimăm și pe această cale recunoștința noastră directorului Fabricii „Artizana”, Ghenadie Tentiuc, și colectivului pentru amabilitatea de a ne oferi informațiile inedite din arhiva documentară și fotografică a fabricii.

din Sankt-Petersburg și în alte muzee, astfel sărăcind substanțial patrimoniul cultural material național. De asemenea, un număr imens de piese au fost pierdute irecuperabil în vreme de război, schimbate pe produse alimentare în perioada foametei și deportărilor. Multe piese s-au deteriorat în timp, iar lipsa atelierelor și specialiștilor în domeniul restaurării textilelor (atestată și la etapa actuală) a avut și are în continuare un impact devastator în procesul de patrimonializare al lor.

Piese textile și vestimentare (implicit, costumul tradițional cotidian și cel ceremonial nupțial), care au constituit în mare parte obiectul cercetărilor noastre, reprezintă un sistem codificat integru, un fenomen social, cultural, dar și un indicator expresiv al statutului civil și social, dacă e să vorbim de valoarea zestrei ca fenomen. Aceste articole subliniază cel mai relevant problemele de ordin demografic și societal, diferențierea socială văzută prin calitatea și valoarea țesăturilor, punând în evidență influențele est- și vest-europene la capitolul modă vestimentară care se manifestă cel mai concludent prin intermediul materialelor textile, croi, culoare. Examineate în ansamblu, aspectele vizate nu se reduc doar la o simplă prezentare a profilurilor sociale și economice ale unei anumite categorii de populație și reflectarea vieții cotidiene în diferite etape istorice. Ele evocă manifestările politice ale vremii (abordăm astfel subiectul influenței mediului militar și politic asupra mentalității și portului vestimentar) [13, p. 51-56], precum și diversele probleme de ordin economic, tehnologic și tehnic (cum ar fi automatizarea proceselor tehnologice de confecționare a materialelor textile, apariția coloranților chimici, industrializarea domeniului, accesul persoanelor din mediul rural la țesăturile produse industrial etc.).

Studiind literatura de specialitate și sursele disponibile la această etapă de tatonare a subiectului, delimităm câteva etape istorice ale desfășurării unor expediții etnografice de amploare.

În **prima etapă (începutul secolului XX – 1917)**, majoritatea pieselor de artă textilă și vestimentară din localitățile basarabene au fost identificate și repertoriate pentru a fi transmise către muzeele specializate din Moscova, Odesa și Sankt-Petersburg [14; 15, p. 140-143]. În contextul abordării importanței expedițiilor etnografice, menționăm că încă la început de secol XX, etnologul rus N. Moghileanski (șef al Secției etnografice a Muzeului Etnografic Rus din Sankt-Petersburg) a organizat primele expediții etnografice în Basarabia de colectare a pieselor autentice, astfel ca deja în anul 1906 el a transmis în colecția Muzeului Etnografic Rus piese selectate în satele Noua Suliță, Vancicăuți, Costiceni din județul Hotin [15, p. 140-143; 16]. Prima colecție etnografică includea covoare, încălțăminte, pie-

se vestimentare, beneficiind și de informații descriptive cu referire la aceste piese. Pentru covoare se indica termenul local, materia primă de confecționare, gama cromatică, se descriau detaliat motivele ornamentale specifice zonelor de colectare a pieselor. Transmiterea obiectelor culturii materiale s-a desfășurat ca urmare a Programului pentru colectarea pieselor etnografice, aprobat de către Muzeul Etnografic Rus în anul 1902. În atare condiții, colecția muzeului din Sankt-Petersburg a fost îmbogățită cu numeroase covoare lucrate manual în localitățile moldovenești, iar piesele vestimentare se colectau în așa fel ca să formeze un ansamblu integrat împreună cu încălțăminte, accesoriile și acoperământul capului. În consecință, anume în cadrul Muzeului Etnografic Rus se păstrează actualmente una dintre cele mai mari din spațiul european colecții ale costumului național moldovenesc [17, p. 171-176]. Expediții etnografice similare au fost întreprinse în majoritatea zonelor unde locuiau moldovenii, fiind realizate și fotografii devenite surse remarcabile de cercetare.

Expedițiile etnografice prin Basarabia au continuat în vara anului 1907, atunci când pictorul A. Vișoțki a colectat în satul Podoimița din gubernia Podolsk (astăzi raionul Camenca) 120 de obiecte, printre care piese vestimentare originale, podoabe, accesorii, încălțăminte, precum și articole pentru decorul interior al caselor moldovenești (covoare, lăicere, păretare ș.a.). Un loc aparte în colecția sa a fost rezervată ceremonialului nupțial și costumului miresei, având în vedere originalitatea acestuia specifică portului populației din satele Podoima și Podoimița din raionul Camenca [18, p. 152-157]. Piese singulare ale costumului nupțial din această zonă au ajuns cu timpul și în custodia Muzeului Național de Etnologie și Istorie Naturală din Chișinău (MNEIN), fiind completate cu materialul foto și cel documentar de la mijlocul secolului al XX-lea. Ulterior, etnologul V. Zelenciu [19] a încercat să extrapoleze în lucrările sale costumul nupțial și portul vestimentar tradițional din localitățile Podoima și Podoimița ca fiind un costum inerent populației din toate localitățile din stânga Nistrului, adică din satele din raioanele Camenca, Râbnia, Dubăsari, Slobozia, Grigoriopol, ceea ce nu corespunde adevărului, după cum s-a stabilit în baza literaturii de specialitate și confirmat de mai mulți informatori în cadrul cercetărilor de teren [18, p. 152-157].

În anii 1909–1910, în fondurile Muzeului Etnografic Rus au fost transmise încă trei colecții de piese textile și vestimentare, selectate în localitățile populate de moldoveni din ținuturile Herson, Tiraspol și Hotin. Cercetătorul P. Reabkov a documentat un șir de piese și informații prețioase, subliniind că piesele lucrate cu iscusință de meșterile locale erau destinate comercializării. El unul dintre primii a selectat piesele vesti-

mentare în funcție de vârsta persoanelor și statutul lor social și civil, un exemplu relevant fiind costumul de domnișoară [15, p. 140-143].

La completarea colecției Muzeului din Sankt-Petersburg și-au adus contribuția și unii băștinași din Chișinău. Așa, în anii 1911–1912, P. Șumanschi a transmis la Muzeul Etnografic Rus podoabe (cercei, inele, mărgel, brățări predestinate doamnelor și bărbaților) și piese textile colectate în ținuturile Ismail, Chișinău, Orhei, Bender (Tighina) [15, p. 140-143].

Astfel, piesele păstrate actualmente în fondurile Muzeului Etnografic Rus și colectate în prima etapă a expedițiilor etnografice, preponderent în anii 1906–1913, constituie o sursă inestimabilă de cercetare pentru cei care studiază evoluția costumului tradițional, a ansamblului vestimentar nupțial (figura 3a), precum și a pieselor textile din Basarabia.

În **perioada interbelică**, o noutate absolută sub aspect metodologic, folosind abordarea pragmatică și metoda monografică de studiu ale școlii sociologice de la București [20, p. 81], au fost expedițiile echipelor multidisciplinare inițiate de Institutul Social Român din Basarabia, filiala regională a Institutului Social Român din București (1921–1948), întemeiat și condus de savantul sociolog și filosof român, Dimitrie Gusti (1880–1955) [21, p. 86-94; 22, p. 61-78]. În contextul dat, rolul statului român în păstrarea și promovarea valorilor naționale a fost esențial: potrivit rapoartelor prezentate Ministerului Artelor, la ședințe se discuta despre „stimularea confecționării costumelor naționale, acordând premii celor mai autentice” [23, p. 17].

La începutul anului 1939, Filiala basarabeană a fost reorganizată în Regionala Chișinău a Institutului de Cercetări Sociale al României. De fapt, Institutul sociologic de la București a fost o modalitate a primei școli sociologice românești, cunoscută drept școala sociologică monografică sau școala gustiană [24, p. 427-442]. Fără a detalia subiectul privind organizarea și activitatea Institutului Social Român din Basarabia (1934–1940), care a constituit tema de cercetare a tezei de doctorat susținute de Liudmila Chiciuc în anul 2020 [20], precizăm că filiala din Chișinău a fost prima instituție de cercetări științifice din Basarabia care s-a afirmat și a desfășurat o importantă activitate științifică, sociologică și culturală, în baza Programului general de activitate. Ea a avut scopul de a studia, pe calea cercetărilor monografice ale localităților din toate zonele, „viața socială a Basarabiei, pentru a o face cunoscută conducătorilor țării și românilor din celelalte ținuturi” [25, p. 607], subliniindu-se că „satele moldovenești din regiunea noastră sunt temelia cea mai puternică a naționalismului românesc” [25, p. V], viața de la sate urmând să fie oglindită în toată plenitudinea ei.

În anii 1935–1939, au fost studiate satele Iurceni, Nișcani, Vâprova, Dâșcova și Cornova din regiunea Codrilor, rezultatele cercetărilor (satele Iurceni și Nișcani din județul Lăpușna și satul Copanca din județul Tighina) fiind oglindite în paginile „Buletinului Institutului Social Român din Basarabia”, publicat la Chișinău, la Editura „Tiparul moldovenesc” [26; 27; 28]. De menționat că „cercetarea a fost centrată pe satul românesc, forma de viață fundamentală și unitatea cea mai expresivă a realității sociale din spațiul românesc, deși programele de activitate aprobate de Institut au cuprins și unele prevederi privind cercetarea monografică a orașelor” [21, p. 87]. Din echipele de lucru au făcut parte, pe lângă sociologi, economiști, biologi și artiști plastici: Ioan Antonovici, sculptor și profesor de desen, și V. Adiasevici, profesor de desen, care au cercetat și imortalizat manifestările vieții artistice din mediul rural (ornamentarea interioarelor, mobilierul, țesăturile, broderiile etc.) [21, p. 92]. După cum constată dr. Liudmila Chiciuc, majoritatea documentelor, mostrelor, fotografiilor și pieselor din arhiva Institutului au fost nimicite de autoritățile sovietice. Ba mai mult, a fost distrus Palatul Fundațiilor Culturale Regale din Chișinău, în care a funcționat Institutul Social Român din Basarabia [20, p. 97].

Cu totul diferit ca abordare a constituit studiul etnografic al satelor moldovenești din RASSM. În anii 1924–1928, în mai multe localități din Balta, Tiraspol, Odesa, populate compact de moldoveni, a activat un grup de cercetători ruși în frunte cu A. Kolakovskaia, care a transmis în Muzeul Etnografic Rus șapte colecții ce au integrat 99 de obiecte ale culturii materiale, printre care cinci costume tradiționale de uz cotidian și ceremonial selectate în funcție de vârstă și stare socială, purtate în zi de lucru și de sărbători [15, p. 140-143]. În opinia etnologilor ruși, această colecție din satul Podoima, raionul Camenca, a permis realizarea unui studiu comparativ privind evoluția costumului popular cotidian și nupțial purtat în cadrul obiceiurilor legate de căsătorie, în pofida faptului că veșmintele în cauză erau specifice doar populației din localitatea menționată. De asemenea, în rapoartele sale de pe urma expedițiilor A. Kolakovskaia a descris podoabele caracteristice costumului tradițional și celui de tip urban, a examinat covoarele moldovenești cu indicarea materiei prime, cromaticii, motivelor ornamentale utilizate. În ținuturile Balta și Odesa au fost fixate documentar procesele tehnologice de prelucrare a inului și cânepei pentru confecționarea țesăturilor tradiționale. Toate aceste acțiuni desfășurate sub egida istoricilor, etnologilor și ideologilor vremii subscriau la politica statului sovietic de a justifica existența unui „popor moldovenesc”, diferit de cel românesc și fiind

parte a poporului sovietic. Materialul documentar și fotografic selectat a stat la baza expoziției istorico-etnografice planificate pentru anul 1940 „Popoarele RSS Moldovenești” (descrișă formal în anul 1955 odată cu pierderea informației originale a alcătuitorului colecției, A. Danilin). Ulterior, a fost editat un album foto al expoziției inițiate de A. Kolakovskaia, „Basarabia și Bucovina de Nord”, iar în ianuarie 1941 a fost deschisă prima expoziție istorico-etnografică, „Popoarele RSS Moldovenești”, care, în opinia etnologilor din spațiul sovietic, pretindea să fie un eveniment politic și științific de anvergură [15, p. 140-143].

Cu referire la documentarea și concentrarea pieselor originale în muzee, precizăm că la 4 februarie 1940 a fost înființat Fondul Plastic al Uniunii Artiștilor Plastici din URSS [29], fapt care a avut impact și asupra organizării Uniunii Artiștilor Plastici și a Fondului Plastic în RSS Moldovenească. Iar în anul 1965 în spațiul sovietic a fost introdusă legea privind fondurile muzeistice (cu modificări în 1983), în colecțiile muzeale ajungând o serie de lucrări care exemplifică „viața fericită” mai ales a colhoznicilor și muncitorilor.

Perioada 1945–1991 constituie următoarea, cea de-a treia etapă de activitate a expedițiilor etnografice în satele moldovenești, care se desfășurau cu regularitate pentru a completa colecțiile existente prin foto-documentare și procurarea pieselor, inclusiv ale celor din domeniul artei textile și vestimentare. În urma acestor expediții și a colaborării cu cercetătorii din sectoarele de etnologie și folclor ale Academiei de Științe a RSSM, au fost completate cu piese textile și vestimentare colecțiile Muzeului Etnografic Rus, costumul fiind prezentat în funcție de zona etnografică: Nord, Sud, Centru și raioanele din stânga Nistrului. În baza materialelor etnografice colectate, la inițiativa etnologului Natalia Kalașnikova, în anul 1972, în cadrul muzeului din Sankt-Petersburg, a fost vernisată expoziția specializată „Moldovenii de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX” [15, p. 140-143]. De altfel, după 1969, anume Natalia Kalașnikova inițiază o strânsă colaborare cu școala etnografică națională din RSSM, participând la prima expediție etnografică a echipei Academiei de Științe a RSSM desfășurată sub conducerea etnologului Valentin Zelenciuc [30, p. 243-247]. În cadrul acestor expediții științifice, organizate pe parcursul a cinci decenii, au fost colectate cca 700 de piese etnografice ce reflectă viața cotidiană și activitatea moldovenilor, bulgarilor, găgăuzilor, ucrainenilor și romilor din spațiul actual al Republicii Moldova, piesele fiind transmise în fondurile Muzeului Etnografic din Sankt-Petersburg.

Subliniem că această practică este explorată intens și în prezent. Colecția Muzeului Etnografic Rus

Figura 1. Logoul Fabricii „Artizana”, cu prilejul aniversării a 50-a de la fondare.

din Sankt-Petersburg este permanent completată cu noi piese colectate în expedițiile organizate anual [30, p. 243-247], iar în baza acordurilor de colaborare cu instituțiile muzeistice și științifice din Republica Moldova, colaboratorii Muzeului Etnografic Rus realizează diverse proiecte de cercetare („Colecțiile moldovenești în fondurile din Petersburg și Chișinău” și „Bulgarii din Moldova, Ucraina și Rusia. Experiența de viață în diasporă”) centrate pe studierea culturii materiale și spirituale a moldovenilor și bulgarilor.

Cele menționate ne permit să afirmăm că expedițiile etnografice desfășurate de-a lungul anilor au pus în evidență mai multe documente și piese autentice. Portul popular a ajuns o componentă semnificativă a unui sistem de relații sociale, culturale și politice, astfel ca în RSS Moldovenească, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, moda și stilul devin componente importante ale culturii. Tema costumelor realizate în stil „național”, probată de creatorii de modele ca element relevant al ambianței culturale de atunci, constituia o referință decisivă în interiorul sistemului de proiectare a vestimentației. Un repertoriu variat de piese inspirate din portul popular moldove-

nesc a fost realizat la Fabrica „Artizana” din Chișinău, care era nemijlocit responsabilă de crearea și producerea în serie a acestora. Creatorii de piese vestimentare, pornind de la materialele documentare culese de etnografi în expedițiile de teren, prin intermediul diverselor tehnici de interpretare și stilizare a motivelor decorative, broderiilor, formelor etc., au implementat subiectele artei populare în noi produse vestimentare corelate cu moda și necesitățile perioadei. În continuare, ne-am concentrat eforturile pentru a pune în valoare expedițiile etnografice realizate de colaboratorii Fabricii „Artizana”, ai căror rezultate au fost folosite pentru a crea și produce noi modele de costume inspirate din costumul autentic popular².

În cadrul expedițiilor etnografice au fost documentate un șir de piese textile și vestimentare care au stat ulterior la baza modelelor oficiale de costume naționale moldovenești pentru ansamblurile de dansuri și muzică populară, pentru ceremonii, festivaluri, concursuri etc., precum și au favorizat formarea și dezvoltarea stilului folcloric în modă.

De la mijlocul secolului al XX-lea, piesele textile și vestimentare erau confecționate de meșteri individuali sau în ateliere, prin numeroase comenzi de stat. Soluționarea la nivel de stat a cantității pieselor textile și vestimentare confecționate a accentuat cu timpul problema calității și diversității acestora, ba mai mult – cea a caracterului lor autentic și a statutului de piese veritabile. Din aceste motive, au fost organizate un șir de expediții etnografice în intenția de a documenta piese originale, în baza cărora să fie inventat un costum național care să fie oferit populației ca model de port specific zonelor Nord, Sud, Centru și raioanelor din stânga Nistrului. În așa fel, își fac apariția costumele naționale stilizate, produse în cadrul atelierului „Promhudojnik” din Chișinău pentru delegația RSSM la Festivalul Mondial de Tineret ce a avut loc la Moscova, în anul 1957 [31, p. 155-162]. Zece schițe de broderie pentru costumele naționale moldovenești au fost elaborate de pictorul principal al Comitetului organizatoric al Festivalului

Figura 2. Propuneri de modele vestimentare elaborate în baza expedițiilor etnografice. Arhiva „Artizana”.

Foto: Marina Cercașin.

² Pentru elaborarea studiului de caz au fost folosite informațiile concentrate în arhiva curentă foto și cea documentară a Fabricii „Artizana”, vizitată în iulie 2018.

(cu numele Konikov) [32, f. 12, 14], iar drept modele pentru broderia acestora au servit piesele autentice din colecția Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău. De menționat că broderia de pe cămășile femeiești tradiționale a servit în repetate rânduri drept sursă de inspirație pentru meșterițele populare și creatorii modelelor de haine de la întreprinderile de stat [33, p. 50-57]. Relevantă în acest sens este, bunăoară, bluza produsă la atelierul „Promhudojnic” în anul 1960 și transmisă în fondurile MNEIN, fiind executată la comanda muzeului. Bluza pentru femei era confecționată din *crepe de chine* de culoare albă, de siluetă dreaptă, formată din partea din față, spate, mâneci. Răscroiala gâtului este încrețită prin intermediul unui șnur multicolor. Mâneca de tip raglan, la terminație, este strânsă pe o bandă elastică. Decorul specific acestei cămăși, cusut cu motive geometrice și vegetale în culorile neagră și roșie, este amplasat pe piept și pe mânecă. Alțiței de pe mânecă i se atribuie un decor mai compact. Tehnica de brodat: broderie manuală în punct de cruciuliță simplă [34].

În atelierelor specializate ale Asociației Meșterșugurilor Artistice Populare „Artizana” se produceau o serie de piese decorative: articole din textile, piese vestimentare, articole croșetate, broderie artistică etc. În vederea păstrării și valorificării tradițiilor acumulate de-a lungul secolelor, administrația fabricii a organizat câteva expediții etnografice pe la muzeele locale de istorie și etnografie, pentru a documenta piesele atestate și a le promova prin intermediul producerii centralizate, multiplicându-le în serie.

Grupul de lucru era format din specialiști încadrați la Asociația „Artizana”, inclusiv pictori de specialitate, la etapa actuală fiind identificați doar criticul de artă Tudor Braga și artistul plastic Andrei Negură. Echipele plecau organizat în localitățile din nordul, sudul și centrul RSSM. În anul 1979, în timpul vizitei muzeelor și localităților din raioanele de nord (Briceni, Dondușeni, Ocnița și Edineț), au fost studiate sălile expoziționale din satul Burlănești, raionul Edineț, care au găzduit lucrările artizanilor din cele patru raioane nominalizate: covoare și costume naționale, păpuși îmbrăcate în haine naționale, țesături lucrate de meșteri populari din localitățile din nordul țării. Materialul ilustrativ bogat colectat a fost ulterior folosit în elaborarea unor noi modele de broderii artistice, cămăși femeiești (ie) și bărbătești lucrate în stil național, fote, pestelci, covoare naționale, prosoape, alte piese textile. De menționat că artizanii locali au propus piese pentru diferite categorii de vârstă (copii, adolescenți, maturi) și statut social-economic, totodată, în sălile expoziționale au fost prezentate piese vechi, lucrate la hotarul secolelor XIX–XX. Subliniem că materialele fotodocumentare,

Figura 3. Reconstituire: a) costum popular din Camenca. Muzeul de Etnografie din Sankt-Petersburg [15]; b) costum popular din zona de nord, reconstituit de studenții UTM, specialitatea „Design vestimentar”. Foto: Liliana Condraticova.

păstrate în colecția Fabricii „Artizana”, reprezintă o sursă excepțională de articole meștesugărești lucrate cu deosebită măiestrie artistică de artizanii locali, punând în evidență motive ornamentale folosite în broderia tradițională (cu precădere vegetal-floristice sau geometrice), specifică cămășilor femeiești și celor bărbătești, transpuse în mărime mai mică pe costumele naționale destinate copiilor și adolescenților.

Prin intermediul documentelor păstrate, aflăm și numele meșterițelor. Astfel, costume naționale moldovenești, compuse din ie, fotă, pestelcă, brâu, maramă, toate stilizate în baza pieselor vechi autentice, au fost prezentate la expoziția din anul 1979 de meșterul popular Claudia Șevciuc din satul Sudarca, raionul Dondușeni. Un costum popular feminin, precum și o ie națională, inspirate de portul autentic din partea locului, au fost prezentate de meșterița Nina Bodiuc din satul Brânzeni, raionul Edineț. De fiecare dată, meșterii populari tindeau să realizeze articole cât mai conforme cu originalul, conservând și pe această cale o parte din patrimoniul cultural material. Articolele vestimentare se lucrau manual, inclusiv țesăturile erau alese la războiul de țesut, folosindu-se culori pastelate specifice costumului tradițional, evitându-se nuanțele aprinse, industriale. Se opta pentru o gamă cromatică liniștită, fără a mixa mai multe culori în broderia artistică, mai ales cea a iilor. Unele motive ornamentale erau destul de complexe, repetând fidel cusăturile de pe vechile cămăși păstrate în lada de zestre a gospodinelor înstărite. Tehnica executării pieselor vestimentare, a cusăturilor decorative, precum și a broderiei artistice denotă virtuozitate, profesionalism și gust estetic rafinat, dat fiind faptul că asemenea piese deseori erau comandate centralizat la nivel de stat pentru a fi utilizate la unele evenimente cultural-artistice. În cadrul acestor expo-

Figura 4. Prosop ceremonial, Orhei.
Arhiva „Artizana”.

ziții au fost prezentate și o serie de costume naționale puternic stilizate, destinate ansamblurilor de dansuri sau orchestrelor de muzică populară, atât profesioniste cât și de amatori, înscrise în seria de „costume scenice” promovate la nivel de stat de unii etnologi (V. Zelenciuc) [35; 36; 37]. Examinând aceste mostre de costume naționale stilizate, conchidem cu fermitate că ele reprezintă un mixaj de motive ornamentale, broderie artistică, croi, generalizate și specifice mai multor popoare balcanice și nu pot fi considerate modele de costume tradiționale autentice purtate de populația din localitățile basarabene. Deseori, pentru a forma un ansamblu vestimentar integru, se foloseau accesorii de o vechime considerabilă, precum este brăul țesut din lână atestat în satul Clocușna, raionul Ocnița.

O altă expediție etnografică a fost organizată de colaboratorii Asociației „Artizana” în localitățile din raionul Orhei, aici fiind documentate un șir de piese textile, broderii, covoare, articole vestimentare ce se referă la costumul popular cotidian sau la cel purtat în cadrul obiceiurilor de nuntă (figura 4). Prin intermediul documentelor studiate, aflăm numele meșterului popular – Ana Bordeianu – din satul Isaccea, care a prezentat covorul „Flori” și a Ludmillei Șveț din aceeași localitate, care a prezentat un prosop ceremonial cu o horboțică exuberantă. Mai multe covoare și păretare, prosoape ceremoniale (ale nașilor și ale mirilor), decorate cu motive geometrice și vegetal-floristice, păstrate în Muzeul de Stat de Etnografie din Orhei, s-au dovedit a avea o vechime de peste 100 de ani. Cămășile femeiești din colecția muzeului reprezintă motive decorative specifice acestei zone, meșterii populari preluând modele vechi și confecționând piese stilizate. Din satul Peresecina provine o cămașă bărbătească brodată la guler, meșter Avram Xenofon. De menționat că în colecția muzeului din Orhei se păstrează fragmente de

Figura 5. Batistă brodată de fetele necăsătorite, zona Centru. Foto: Liliana Condraticova.

broderie artistică, folosite de artizanii vremii în calitate de sursă de inspirație pentru a crea obiecte noi, în funcție de solicitările populației și ale ansamblurilor de creație. Aceste fragmente de piese textile și vestimentare au fost documentate de specialiștii Asociației „Artizana” pentru a fi lansate în producerea industrială. În procesul de documentare s-a constatat că o parte dintre obiecte sunt deteriorate, necesită restaurare artistică, fapt ce nu era posibil la acea vreme din lipsă acută de specialiști în domeniu.

Un loc aparte revine țesăturilor festive pentru bucatărie și sufragerie. Mai multe meșterite confecționau fețe de masă, șervețele de bucatărie, care au fost expuse ulterior în colecțiile muzeistice. Lipsa unor surse financiare suplimentare pentru a procura asemenea piese produse industrial, precum și dorința gospodinelor din mediul rural de a-și decora casa a condiționat confecționarea acestei categorii de piese în condiții casnice. De regulă, piesele respective aveau brodate motive vegetale, deseori meșterii populari completau desenul cu anul lucrării piesei, cu inițialele numelui său. Piese similare au fost depistate în mai multe localități, de exemplu, în muzeul din satul Boldurești, raionul Nisporeni ș.a. Seturi de fețe de masă brodate și șervețele erau specifice și pentru activitatea maicilor de la mănăstirea Hirova și mănăstirea Tabăra. Un exemplu relevant în acest sens este prosopul datat cu anul 1914, pe care sunt brodate anul și numele Midori, piesa provenind din satul Isaccea, raionul Orhei, de la Ana Sandu. Merită toată atenția pentru aspectul său artistic deosebit, precum și pentru iscusința executării, covorul cunoscut drept „Căpșuna” provenit din satul Slobozia-Hodorogea, raionul Orhei. Din aceeași localitate au ajuns în colecția Muzeului din Orhei un șir de covoare cu ornament vegetal, inclusiv covorul cu motive vegetale provenit din satul Voroteț, Orhei. În muzeul din Orhei a fost do-

Figura 6. Covor „Damele”, satul Väsieni, raionul Ialoveni. Arhiva „Artizana”.

cumentat un covor cunoscut în mediul specialiștilor drept „Coasta vacii”, denumit astfel datorită vârstelor multicolore zimțate țesute pe diagonală.

Meșterițele brodau batiste decorative folosite de fetele tinere necăsătorite în timpul jocului și devenite un actant important al ceremoniei nupțiale. Tatiana Popa, directorul Centrului „Casa părintească” din satul Palanca, raionul Călărași, a relatat că fetele necăsătorite brodau batiste cu o semnificație anume³. Astfel, batista nebrodată la mijloc semnală că domnișoara a ieșit la dans, dar nu este pregătită de căsătorie. Batistele erau purtate de fete în brâu, ținute în mâni, devenind un element codificat al discuției și relațiilor între persoane. O batistă cu un motiv vegetal-floristic brodat pe centru transmitea un semnal flăcăilor veniți la joc că tânăra este gata de măritiș. Iar numărul de fructe (de regulă vișine) brodate în centrul batistei, după cum precizează Tatiana Popa, dădea de știre câți copii își dorea tânăra în cazul întemeierii unei familii. Or, batistele brodate de fetele necăsătorite, au devenit elemente esențiale în codul comportamentului în mediul rural, un fel de premergător al relațiilor și un marcaj esențial al stării social-economice a viitoarei mirese (figura 5).

Subliniem că în căutarea pieselor autentice colaboratorii Asociației „Artizana” au ajuns și în localitățile din raionul Ialoveni. În satul Costești a fost documentat un covor de o vechime considerabilă, lucrat la începutul secolului al XIX-lea și decorat cu motive geometrice și antropomorfe. În aceeași localitate au fost atestate două covoare vechi, numite „Aripi” și „Trandafiri”, remarcabile prin ornamentație și executare – motivele stilizate, *aripi* și *trandafiri*, fiind puse în valoare de un chenar

³ Exprimăm grațitudine doamnei Tatiana Popa, director al Muzeului „Casa părintească” din satul Palanca, raionul Călărași, pentru informațiile furnizate în timpul expedițiilor de teren în noiembrie 2017.

simplu; păretare de la mijlocul secolului al XIX-lea, decorate cu motive geometrice, în dungi colorate, chenarul piesei textile formând un zigzag multicolor.

Valoros sub aspectul tehnicii de lucru și al subiectului artistic covorul „Damele” (figura 6), atestat în localitatea Väsieni. Impresionează exuberanța motivelor țesute în centrul compozițional care integrează două femei în plină statură, așezate așezate așezate, cu mâinile ridicate în gesturi de dans, flancate prin părți de câte un bogat motiv avicol și floristic. Întreaga compoziție este încadrată într-un chenar din motive vegetale și floristice. Din păcate, nu putem pune în valoare gama cromatică a unor piese, implicit, a covorului „Damele”, dat fiind faptul că multe articole sunt prezentate în fotografii alb-negru. Admitem doar similitudinea cu unele piese de același gen atestate în diferite colecții muzeale sau private. După cum s-a menționat anterior, exista practica de a personaliza creațiile, „a semna” numele autorului pe covoare alese sau batiste brodate, fapt atestat și pe unul dintre covoarele vechi lucrate la Väsieni, meșterița țesându-și pe covor numele cu caractere chirilice – Olga Vasil (Ольга Васил).

Un șir de piese documentate în raioanele Ialoveni și Orhei țin de cultura materială a altor zone etnografice sau geografice. În satul Molești, bunăoară, a fost documentată o cergă care, în opinia participanților la această expediție, ca tehnică de executare și motive geometrice folosite, este specifică zonei de Nord, implicit, zonei transcarpatice. Tot la Molești a fost atestat un covor vechi, de lână, decorat cu motive florale integrate în romburile amplasate de-a lungul covorului.

În satul Răzeni, în timpul expedițiilor de teren, au fost documentate și fotografiate piese textile, păretare, preponderent în dungi, cu motive geometrice și chenare simple, asemenea piese având funcție nu atât estetică, cât de protecție a pereților și de încălzire a spațiului

Figura 7. Ie tradițională. Muzeul Etnografic Ungheni. Arhiva „Artizana”.

Figura 8. Cămașă bărbătească, satul Bardar, Ialoveni. Arhiva „Artizana”.

locuit, fiind și un element al zestrei fetelor necăsătorite. Tot la Răzeni, au fost repertoriaste piese denumite *nițurca*, din lână naturală, alese de meșterițele locale.

Subliniem că prosoape tradiționale vechi, brodate cu motive vegetale, cu marginile prelucrate cu horboțică sau piese alese de meșterițele locale inspirate din articole mai vechi, au fost atestate în timpul expedițiilor etnografice în satele Bardar, Văsieni, Ruseștii Noi, Răzeni. Astăzi este greu de presupus soarta pieselor documentate în timpul expedițiilor de la mijlocul secolului al XX-lea, cel puțin, fotografiile păstrate reprezintă o sursă foarte importantă pentru repertorierea pieselor, clasificarea tipologică și descrierea acestui valoros compartiment al patrimoniului cultural material. De cele mai multe ori, piesele lucrate pe alb cu motive brodate și țesute în alb erau menite ca prosoape ceremoniale, actanți principali ai ceremoniilor nuptiale din mediul rural, pentru legatul mirilor și nașilor. O serie de prosoape au fost decorate cu motive florale și vegetale fine, flancate de elemente geometrice. În satul Molești, unele piese textile aveau țesute și motive avicole, niște păuni încoronati, des întâlniți în covoarele moldovenești sau țesuți pe prosoapele tradiționale. Printre piesele decorative țesute și decorate cu broderie artistică subliniem prezența fețelor de masă și a șervețelilor de bucătărie (pătrate, dreptunghiulare sau mai des rotunde ca formă), folosite la sărbători tradiționale sau păstrate ca zestre. Au fost documentate fețe de pernă, cearșafuri brodate pe la margini cu motive vegetal-florale spectaculoase, menite să înfrumusețeze paturile înalte, specifice caselor țărănești. O parte dintre aceste piese se păstrau tradițional în lada de zestre (figura 7) sau se aranjau frumos pe această ladă, expusă în Casa Mare, mândria tuturor gospodarilor înstăriți din mediul rural. Odată cu apariția mobilierului produs industrial, al divanelor și canapelelor joase în detrimentul paturilor înalte, a dispărut pe la sate necesitatea de a broda cearșafuri care să decoreze interiorul casei. În timpul expedițiilor de teren au fost documentate și perdele mici pentru decorul ferestrelor

din casele țărănești, aceste piese fiind, de regulă, brodate cu motive vegetal-florale pe orizontală sau decorate cu horboțele, având drept motive ornamentale frunze, flori, precum și motive zoomorfe, avicole și antropomorfe.

În satul Molești au fost atestate o serie de piese ale portului popular, cu precădere cojoace și bundițe specifice bărbaților. O ie brodată cu flori pe mâneci și la gura cămășii, inclusiv cu mărgelile colorate de sticlă, a fost identificată în satul Costești. Grație pieselor documentate, putem restabili și unele piese ce formau portul popular al locuitorilor satului Bardar: cămăși femeiești decorate cu motive vegetale și geometrice. Cămășile bărbătești de aici (figura 8) erau decorate cu broderie pe partea din față, în zona gulerului, precum și pe manșeta mânecii. În Bardar au fost identificate mai multe cămăși femeiești brodate, ii fine, fapt ce denotă prezența meșterilor populari, interesul populației față de costumul tradițional, folosit fie în cadrul ceremoniilor de familie, fie la festivitățile organizate în localitate.

În ansamblul costumului popular erau prezente și podoabele. În satul Molești, membrii expediției etnografice au documentat o piesă rară ca realizare tehnică și artistică, denumită zgardă, lucrată din mărgelile mărunte colorate, piese specifice portului popular din Basarabia, dar și din Ucraina, România, folosite pentru înfrumusețarea zonei gâtului. Mărgelile mărunte, din păcate fără a fi identificată culoarea lor din cauza fotografiei alb-negru, au fost împletite formând o rețea în formă de romburi colorate, aranjate succesiv, a cărei margini au fost decorate cu franjuri fine tot din mărgelile. Același motiv al rombului a fost utilizat pentru a confecționa o altă zgardă splendidă: de data aceasta meșterul a întregit desenul prin încadrarea elementelor decorative geometrice din mărgelile colorate în șapte romburi ce formează decorul sofisticat al accesoriului.

În mai multe localități (satele Ulmu, Bardar, raionul Ialoveni) au fost identificate instrumentele de lucru folosite la torsul lânii, țesutul covoarelor, prosoapele tradiționale.

CONCLUZII. Finalizând aceste segment al cercetării noastre, ajungem la următoarele concluzii:

1) În perioada 1906–1989 au fost desfășurate un șir de expediții etnografice, mai multe dintre ele, preponderent cele de la începutul secolului al XX-lea și din perioada sovietică fiind soldate cu colectarea pieselor și transmiterea lor spre colecțiile muzeale din Moscova, Sankt-Petersburg. Or, în aceste colecții actualmente sunt concentrate numeroase piese textile și de port tradițional, fapt ce a sărăcit considerabil patrimoniul cultural al Republicii Moldova.

2) De-a lungul anilor, colaboratorii Asociației „Artizana” au realizat expediții etnografice de documentare în localitățile rurale din RSSM, certificând piese autentice în zonele de Nord, Centru și Sud. Grație eforturilor acestor colaboratori, astăzi avem documentată și păstrată o parte consistentă a patrimoniului cultural, fapt ce ne permite să reconstituim portul tradițional în diferite localități. În baza celor documentate considerăm inacceptabilă și eronată sub aspect științific ideea precum că populația din nordul sau centrul țării se îmbrăca într-un anumit mod. În realitate, aceste deosebiri la nivel de croi, ornamentație, gama cromatică, variaiu de la o localitate la altă chiar și în interiorul unor raioane, dovadă fiind piesele atestate în timpul expedițiilor de teren, coroborate cu datele semnatarilor acestui articol acumulate în teren în ultimii ani.

3) Documentarea pieselor într-un șir de localități din mediul rural a contribuit la repertorierea lor și utilizarea în calitate de sursă de inspirație pentru a crea modele noi de covoare și prosoape produse industrial, precum și piese vestimentare stilizate inspirate din portul popular. Deseori, prin aceste piese stilizate, produse industrial la fabrici sau la comandă de meșterii populari și folosite în calitate de costume scenice pentru ansamblurile de dansuri, cele corale, de muzică populară specifice satului moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XX-lea, se substituiuau vestigiile autentice, costumul popular tradițional ca parte a patrimoniului cultural. Din păcate, constatăm că acest aspect nu a fost pe deplin sesizat chiar și de unii cercetători științifici din domeniul etnologiei, dat fiind faptul că costumul scenic generalizat a fost promovat în calitate de model de port tradițional specific zonelor de Nord, Sud, Centru, precum și localităților din stânga Nistrului.

4) Prin identificarea pieselor autentice, păstrate în colecțiile muzeelor regionale, locale, precum și în colecții private, încercăm să reconstituim adevăratul costum caracteristic portului populației în mediul rural și cel urban, care era distinct prin mai mulți factori, și anume statutul social-economic al posesorului, posibilitățile financiare, tendințele în materie de vestimentație la anumite etape istorice, măiestria meșterului popular

etc. De menționat în acest sens tentativa de reconstituire a pieselor de port popular întreprinse de studenții de la specialitatea „Design vestimentar” (Universitatea Tehnică a Moldovei) sub conducerea lectorului universitar Aliona Gâscă (figura 3b).

5) Piese documentate de-a lungul timpului de colaboratorii Asociației „Artizana” au ajuns să fie o sursă importantă de cercetare la capitolul tehnica de lucru, motivele decorative folosite în ornamentarea pieselor textile și vestimentare, gama cromatică, funcția articolelor, oferindu-ne posibilitatea de a reconstitui acest segment important în viața cotidiană a populației.

6) Expedițiile etnografice și cercetările de teren sunt absolut necesare pentru dezvoltarea în Republica Moldova a etnologiei ca știință, fiind binevenită revenirea și implementarea mai ales a practicii Școlii lui D. Gusti. În baza informațiilor documentate reiterăm necesitatea reluării și desfășurării expedițiilor etnografice, a investigațiilor de teren prin folosirea metodelor contemporane de cercetare combinate cu metodologia tradițională, verificată în timp, astfel ca să se reușească întregirea tuturor informațiilor scrise și materiale pentru a crea un tablou de ansamblu privind piesele textile, portul popular în manifestările sale cotidiene și al ceremonialului nupțial.

7) Eforturile conjugate ale cercetătorilor în domeniul etnologiei, culturologiei și artelor decorative, precum și ale autorităților publice locale, ar putea contribui la fondarea unor centre de cercetare și meșteșugărești în mai multe localități, soldate cu studierea vieții cotidiene, dar și crearea unor noi locuri de muncă, în intenția de a restabili acest segment al artizanatului care își are consumatorul său fidel pe piața internă și externă, fiind, totodată, și un produs ecologic, lucrat din materii prime naturale, fără coloranți chimici.

BIBLIOGRAFIE

1. Artizanat. În: Literatura și Arta Moldovei: enciclopedie în 2 vol. Chișinău, 1985, vol. 1, p. 49-51.
2. Livshits M. Dekorativno-prikladnoe iskusstvo Moldavskoy SSR. M.: Sov. khudozhnik, 1979. 112 p.
3. Teslenko V. Narodnye khudozhestvennye promysly Moldavii. Kishinev: Kartya Moldovenyaske, 1978. 96 p.
4. Covorul moldovenesc = Молдавский ковер = Moldavian carpet / aut.-alcăt.: Valentin Zelenciuc, Elena Postolachi. Chișinău: Timpul, 1990, 132 p.
5. De la fibră la covor. Coord. șt. dr. G. Stoica și dr. E. Postolachi. București, 1998.
6. Postolachi Elena. Covorul moldovenesc, în dificultate. În: Akademos, nr. 4 (23), 2011, p. 113-119.
7. Mardare Gh. Arta covoarelor vechi românești basarabene. Magia mesajului simbolic. Ch.: Cartier, 2016. 334 p.
8. Buzilă Varvara. Covoare basarabene = Bessarabian Carpets: The National Museum of Ethnography and Natural

History of the Republic of Moldova: Din Patrimoniul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală. București: Editura Institutului Cultural Român, 2013. 252 p.

7. Buzilă Varvara. Costumul popular din Republica Moldova. Ghid practic. Chișinău: Reclama, 2011. 159 p.

8. Șofranschi Zinovia. Costumul – protagonist al evoluției artei tradiționale în Moldova. În: AKADEMOS, Chișinău, 2016, nr. 4, p. 146-154.

9. Simac Ana. Tapiseria contemporană din Republica Moldova (Evoluția tapiseriei contemporane din Republica Moldova în anii 1960–2000), Chișinău: Știința, 2001. 160 p.

10. Bujorean Tatiana. Considerations regarding the national costume as an object of the soviet propaganda. În: Brvkenthal. ACTA MVSEI XIII. 5, BRUKENTHALIA, Romanian Cultural History Review, no. 9. Sibiu: Editura Muzeului Național Brukenthal, 2019, p. 1027-1036.

11. Condraticova Liliana. Influența mediului militar asupra vieții civile în interfluviul pruto-nistean în sec. XX–XXI (în baza portului vestimentar și al accesoriilor). În: Revista Militară. Studii de Securitate și Apărare. Institutul Militar al Forțelor Armate „Alexandru cel Bun”, Chișinău, nr. 1 (3) / 2010, p. 51-56.

12. Kalashnikova N., Luk'yanets O. Moldavskie kolleksii v sobraniyakh Gosudarstvennogo muzeya etnografii narodov SSSR. Kishinev, 1990. 125 p.

13. Kalashnikova N. Kul'turnoe nasledie moldavan v sobranii Rossiyskogo etnograficheskogo muzeya. În: Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii „Pruto-Dnestrovskiy region. Dialog kul'tur” posvyashchennoy 650-letiyu moldavskoy gosudarstvennosti i 300-letiyu so dnya rozhdeniya Antiokha Kantemira, Sankt-Peterburg, 2010, p. 140-143.

14. [on-line] <https://ethnomuseum.ru/kollekcii/obzor-kollekcij/kollekcii-po-narodam-belorusii-ukrainy-moldavii/> (vizitat la 13 mai 2020).

15. Rossiyskiy etnograficheskiy muzey. Putevoditel'. Sankt-Peterburg: Slaviya, 2009, p. 171-176.

16. Kondratikova Liliana. Tekstil'nye traditsii i vyshivka, kostyum i ukrasheniya naseleniya Moldovy (na primere moldavskikh sel Rybnitskogo rayona). În: Moda i dizayn: istoricheskiy opyt, novye tekhnologii. Materialy XIII-y mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. Sankt-Peterburg, 2010, p. 152-157.

17. Moldavskiy natsional'nyy kostyum = Moldavian National Costume / avt. teksta i sost.: V. Zelenchuk. Chișinău: Timpul, 1984. 143 p.

18. Chiciuc Liudmila. Organizarea și activitatea Institutului Social Român din Basarabia (1934–1940). Teză de doctor în istorie la specialitatea 611.02 – Istoria românilor (pe perioade). Chișinău, 2019. [on-line] http://www.cnaa.md/files/theses/2019/55449/liudmila_chiciuc_thesis.pdf (vizitat la 12.05.2020).

19. Chiciuc Liudmila. Cu privire la cercetările monografice în teren desfășurate de Institutul Social Român din Basarabia (1934–1940). În: Akademos, Chișinău, 2019, nr. 3, p. 86-94.

20. Chiciuc Liudmila. Reflectarea activității Institutului Social Român din Basarabia (1934–1940) în edițiile perio-

dice de specialitate de la București. În: Buletinul Științific al Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul: Științe Sociale nr. 1 (11), 2020, p. 61-78. DOI: 10.5281/zenodo.3821576

21. Noroc Larisa. Cultura Basarabiei în perioada interbelică (1918–1940). Chișinău: IPS „Ion Creangă”, 2009. 192 p.

22. Chiciuc Liudmila. Pantelimon Halippa – președinte al Institutului Social Român din Basarabia (1934–1940). În: CENTENAR SFATUL ȚĂRII. Conferința „Centenar Sfatul Țării: 1917–2017”, Materialele conferinței științifice internaționale, Chișinău, 21 noiembrie 2017, Chișinău: Lexon PRIM, 2017, p. 427-442.

23. Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României. Regionala Chișinău, tomul II, 1938. Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1939.

24. Buletinul Institutului Social Român din Basarabia / sub red. dr. N. N. Moroșan, P. V. Ștefănuță, T. A. Știrbu, profesori din Chișinău. 1937. Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1937, Tomul I. 348 p.

25. Cercetările monografice de la Nișcani. În: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia, tomul I. 1937, Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1937.

26. Însemnări. Cercetările monografice ale Institutului Social Român din Basarabia la Iurcenii și Nișcani. În: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia, tomul I, 1937. Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1937.

27. Postanovleniye SNK SSSR ot 04.02.1940 N 186 „Ob obrazovanii Khudozhestvennogo fonda Soyuzu SSR [on-line] http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4225.htm (vizitat la 22 noiembrie 2014).

28. Ursu M. Natalia Kalașnikova – cercetător fidel al etnografiei Moldovei, la 70 de ani. În: Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. Volumul 25 (38), Chișinău, 2016, p. 243-247.

29. Condraticova Liliana, Bujorean T. Confectionarea costumelor naționale și a accesoriilor pentru Festivalul Mondial de Tineret (Moscow, 1957) în cadrul atelierului „Promhudojnik” din Chișinău. În: ARTA, Seria arte vizuale, nr. 1, Chișinău, 2019, p. 155-162.

30. AOSPRM. F. 3010, inv. 1, d. 597, f. 12, 14. Materialy po podgotovke k Vsemirnomu festivalyu 1957 g.

31. D'yachkovskaya V. Modelirovanie sovremennoy zhenskoy odezhdy na osnove traditsionnoy moldavskoy rubakhi (iz opyta raboty ob'edineniya narodnykh khudozhestvennykh promyslov «Artizana» MMP MSSR). În: Izv. AN MSSR. Ser. obshchestv. nauk. 1988, nr. 3, p. 50-57.

32. MNEIN. Fișa de inventar nr. 6206.

33. Costumul scenic moldovenesc = Moldavskiy stsenicheskiy kostyum: Raioanele de sud ale R.S.S.M.: [album] / avt. text. și alcăt.: V. Zelenchuk; pict.: P. Tomov. Chișinău: Timpul, 1990, 62 p.

34. Moldavskiy stsenicheskiy kostyum = Costumul scenic moldovenesc: Levoberezhnye r-ny MSSR: [al'bom] / avt.-sost.: V. Zelenchuk; khudozh.: E. Evdokimova; Chișinău: Timpul, 1985, 49 p.

35. Moldavskiy stsenicheskiy kostyum = Costumul scenic moldovenesc: Severnye r-ny MSSR: [al'bom] / avt.-sost.: V. Zelenchuk; khudozh.: N. Danilenko, E. Evdokimova, Chișinău: Timpul, 1985, 54 p.